

УДК 94(438).06 : 94(47).066
DOI: 10.30970/sls.2017.66.2069

КОРОЛІВСЬКА ЕЛЕКЦІЯ 1764 р. В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Володимир БОЙКО

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра історії Центральної та Східної Європи
e-mail: boiko.volodymyr.g@gmail.com*

У статті аналізуються зовнішньополітичні аспекти елекційного процесу в Речі Посполитій 1764 р., який призвів до втрати Річчю Посполитою суб'єктності у міжнародних справах. Досліджуються методи втручання європейських держав, зокрема Російської імперії, у вибори польсько-литовського монарха. Прості або стереотипні уявлення про роль європейських держав на королівських виборах 1764 р. досі можна знайти в історіографії. Причини призначення Станіслава Августа як російського протеже часто міфологізовані, тож у статті проведено критичний аналіз причин підтримки Російською імперією та Пруссією кандидатури Станіслава Понятовського.

Ключові слова: Станіслав Август, Катерина II, вибори короля, Російська імперія, Річ Посполита, ародні відносини.

Вибори короля Речі Посполитої у 1764 р. ознаменували початок процесів, які призвели до втрати нею суб'єктності у міжнародних відносинах, а згодом і руйнації держави. Елекційний процес 1764 р. у Речі Посполитій відбувався під прямим впливом Російської імперії. Чимало праць містить спрощене чи стереотипне трактування елекції Станіслава Понятовського та ролі у ній Російської імперії. Йдеться як про науково-популярні публікації (Kowalski, 2014), так і про наукові розвідки (Коршунова, 2003, с.37). Дослідники наголошують здебільшого лише на тому, що Станіслав Понятовський був фаворитом Катерини II, і при цьому не беруть до уваги інших чинників вибору сусідніми державами Станіслава Понятовського як зручного кандидата, зокрема консультацій, які відбувалися між Катериною II та Фрідріхом II щодо вибору та узгодження зручного для обох монархів кандидата на польський престол. Російські джерела дають змогу скрупульозно проаналізувати, а відтак, краще зрозуміти позицію Російської імперії напередодні та під час виборів монарха Речі Посполитої. З огляду на специфіку джерел, а більшість використаних документів була доступною лише високопоставленим особам, вони мають значну цінність для вивчення протистоянь шляхетських угруповань Речі Посполитої. До того ж, вивчення цієї проблеми дасть змогу глибше зрозуміти політику європейських держав та місце королівської елекції 1764 р. в зовнішньополітичних стратегіях європейських держав, зокрема плани і мотиви втручання Російської імперії в елекційний процес в 1764 р. та методи російської зовнішньої політики загалом.

Історики тільки принагідно торкалися питання методів та інструментів, які використовувала Російська імперія для втручання в елекцію польського монарха. Одним із перших істориків у цій царині і водночас творцем міфів про польську історію XVIII ст. був

Сергій Соловйов (Соловьев, 2003). Щоправда, у його праці “Історія падіння Польщі” не приділено достатньо уваги методам впливу Російської імперії на королівську елекцію 1764 р. Він визнавав вирішальну роль російських військ у забезпеченні перемоги Станіслава Понятовського, але не згадував інших методів втручання Російської імперії у вибори польського монарха. Польський історик Тадеуш Корзон заперечував твердження про внутрішні причини занепаду Речі Посполитої, акцентуючи на визначальному впливі сусідніх держав та їх агресивній політиці щодо Речі Посполитої (Korzon, 1897, s.76), а також на підкупках польсько-литовської шляхти російськими дипломатами та втручанні російських військ під час королівської елекції 1764 р. (Korzon, 1897, s.42).

У радянській історіографії досі усталена думка про втручання Російської імперії в елекцію 1764 р. в Речі Посполитій не була переглянута. У багатотомній історії СРСР, яка стала своєрідним підсумком тодішньої історіографії, А.Нікіфоров та М.Штранге наголошували на спільних діях Російської імперії та Пруссії і зовсім не брали до уваги методів, які задіювали європейські держави для втручання в елекцію короля Речі Посполитої (1967, с.517–518).

Серед сучасних розвідок варто відзначити ґрунтовні публікації російських науковців Бориса Носова (2004) та Петра Стегнія (2002), в яких висвітлюється питання встановлення російського панування в Речі Посполитій та поділів Речі Посполитої. Дослідники розглядають зовнішньополітичні аспекти елекції польського монарха у 1764 р., але не наголошують на методах, до яких вдавалися сусідні держави, втручаючись у вибори. Серед сучасних публікацій варто відзначити також працю “Нова імперська історія Північної Євразії” (Герасимов, ред., 2017), в якій робиться акцент на формуванні в Російській імперії в другій половині XVIII ст. імперського дискурсу, що неминуче позначилося на зовнішній політиці. Втручання Російської імперії у вибори польських монархів, на думку І. Герасимова, М. Могільнер, С. Глебова, було втіленням її прагматичної логіки у зовнішній політиці (Герасимов, 2017, с.117).

Сучасні польські історики основну причину перемоги Станіслава Августа на виборах короля 1764 р. вбачають у підтримці його Російською імперією. На цьому наголошують, зокрема, Єжи Луковські (Lukowski, 1985, s.564) та Єжи Топольські (Topolski, 2015, s.210). Особливу роль російських дипломатів у перемозі Станіслава Понятовського на виборах 1764 р. підкреслює Даріуш Рольнік (Rolnik, 2009, s.227).

Для глибшого вивчення та детальнішого аналізу цієї теми потрібно звернутися до джерел. Такими джерелами є насамперед архівні матеріали, вміщені у “Збірнику Імператорського російського історичного товариства” (Сборник Императорского Русского Исторического Общества, далі – Сборник), який виходив з 1866 по 1916 рр. У різних його томах опубліковані записки та документи Катерини II, які зберігаються в архіві Міністерства іноземних справ Російської Федерації, а також дипломатичне листування з європейськими державами напередодні та під час елекції Станіслава Августа Понятовського. При написанні статті використано листування Катерини II з Нікітою Паніним (Сборник, 5, 1870), з Фрідріхом II (Сборник, 20, 1877), власноручні нотатки Катерини II (Сборник, 7, 1871), різноманітні матеріали дипломатичного характеру: рескрипти, записки, укази (Сборник, 48, 1885; 51, 1886). Здебільшого це неопублічні документи, призначені для вузького кола осіб – донесення, листи, рескрипти, інструкції послам і т.д.

У пропонованій розвідці зроблена спроба проаналізувати зовнішньополітичні аспекти королівської елекції у Речі Посполитої 1764 р. з метою визначення та виділення методів втручання сусідніх держав у вибори монарха.

Місце Речі Посполитої на міжнародній арені у XVIII ст. значною мірою визначалося її внутрішньополітичною ситуацією. Політична система шляхетської демократії функціонувала значно гірше, ніж у попереднє століття. Очевидною була криза найважливішої політичної інституції – сейму. Засідання сейму постійно зривались, що унеможливило ефективне управління державою, а також здійснення перетворень у фінансовій, освітній, військовій та інших сферах. Органи державного управління стали ареною суперництва кількох могутніх магнатських родів, які ділили між собою посади і впливи, укладали союзи, а також часто звертались за допомогою до могутніх сусідів Речі Посполитої. Правлячі кола Берліна, Петербурга та Відня охоче втручались у ці суперечки магнатських угруповань, підтримуючи вигідний для себе розбрат у державі (Kłoczowski, red., 2000, s.252–254).

До середини XVIII ст. Річ Посполита фактично втратила позиції впливової європейської держави. Ще за правління Августа III (1733–1763) вона стала фактично пасивним суб'єктом міжнародних відносин. Август III був одночасно саксонським і польським монархом. Після окупації Саксонії Пруссією в ході Семилітньої війни його авторитет, а отже, й авторитет польського монарха, послабився ще більше. Натомість, агресивна Пруссія в результаті цієї війни посіла місце серед найвпливовіших тогочасних держав Європи. Російська ж імперія ще в період правління Петра I змогла значно посилити свій міжнародний авторитет. За таких обставин у правлячій верхівці Російської імперії сформувалось уявлення про приналежність її до умовного “клубу великих держав” та “вищість” над сусідніми державами (Вульпиус, 2010, с.20–21, 34).

Американські історики Девід Рансел та Божена Шолкрос зазначають, що тогочасні російські уявлення про Річ Посполиту сформувалися на переконаннях про її агресивність, зарозумілість, індивідуалістичність, жадібність та деспотичність її шляхти (Ransel та Shallcross, 2005, р.4). І все ж варто зазначити, що частина російського дворянства відчувала певний пієтет до Речі Посполитої, який базувався на позитивній і високій оцінці “шляхетських вольностей”, водночас державний устрій Речі Посполитої піддавався критиці (Носов, 2000, с.74).

Борис Стегній зазначає, що з перших років правління Катерини II (1762–1796) почали формуватись нові завдання зовнішньої політики (Стегній, 2002, с.84–88). Про це свідчать джерела. Уже в особистих записках Катерини II, написаних між 1758–1761 рр., виділено таку думку: “З'єднати Чорне море з Каспійським і обидва з Північним, спрямувати торгівлю Китаю й Індії через Татарію – це означало б піднести Імперію на ступінь могутності вищій, ніж інші держави Європи та Азії. А хто може протистояти безмежній владі абсолютного володаря, який управляє войовничим народом?” (тут і далі переклад мій. – В. Б.) (Сборник, 7, 1871, с.99–100). Наведена цитата свідчить про масштабні задуми геополітичних змін, про які мріяла Катерина II. Це підтверджують і спостереження сучасників. Так, англійський дипломат Джон Хобарт¹ відзначав численні й обширні плани Катерини II, на його думку, не співвідносні з засобами, які вона могла використати (Сборник, 12, 1873, с.126).

Попри геополітичні прагнення Катерини II, реальна ситуація в 60-ті рр. XVIII ст. була не така оптимістична. На кордонах Російської імперії, за словами радника імператриці графа Нікити Паніна, були не надто хороші справи: “Польща стояла на Дніпрі, жодного російського корабля не було на Чорному морі”, потенційними ворогами вважались турки, шведи і татари (Санін, 1998, с.112). Основними проблемами

¹ Джон Хобарт – посол Великобританії у Російській імперії в 1762–1765 рр.

російсько-польських відносин, згідно з протоколами переговорів між російським дипломатом Генріхом Гроссом та польсько-саксонським міністром Генріхом Брюлем у Варшаві в 1754 р., стали демаркація кордонів, повернення в Росію втікачів² та припинення переслідувань православних в Речі Посполитій. Про це йшлося в доповіді Колегії іноземних справ щодо проблем у відносинах з Річчю Посполитою Катерині II у 1762 р. Цікаво, що в цій доповіді не згадується про невирішені геополітичні питання, а саме нератифікований “Вічний мир” (Стегний, 2002, с.88). Варто відзначити також ряд інцидентів з польським населенням при проходженні російських військ через Річ Посполиту під час Семилітньої війни 1756–1763 рр., а саме конфлікти солдат з місцевими жителями через непристойну поведінку військових.

Отже, напередодні смерті Августа III Російська імперія визначила один із принципів у зовнішній політиці щодо Речі Посполитої, а саме не просто дипломатичне вирішення міждержавних справ, а й можливість втручання у внутрішні справи Речі Посполитої для задоволення власних інтересів.

Посівши престол, Катерина II налагодила союзницькі стосунки з пруським королем Фрідріхом II. Обидва монархи вели особисте листування, оминаючи тогочасну практику робити це через державні інститути. Фрідріх II, який вже давно мав наміри щодо переділу кордонів у Європі, активно шукав союзників. Переділ сфер впливу в Європі входив до планів Катерини II – це і стало основною причиною їх зближення. Після укладення Губертусбурзького миру в лютому 1763 р. Фрідріх II інформував Катерину II, що король Польщі хворий і потрібно узгодити дії, щоб у випадку його смерті не почалась нова війна. Він пропонував вибрати кандидата на польський престол, причому щоб він був з Пястів (Сборник, 20, 1877, с.159–160)³. Зі свого боку, Катерина II заручилась обіцянкою Фрідріха II не пропускати саксонські війська в Річ Посполиту, якщо б вони мали намір втрутитися після смерті Августа III.

Ще в серпні 1762 р. Катерина II писала своєму колишньому фавориту – польському шляхтичу Станіславу Понятовському: “Негаймо відправляю графа Кайзерлінга, посла в Польщі, щоб зробив тебе королем у випадку смерті нинішнього монарха. А якщо не вдасться тебе, то князя Адама” (Pamiętniki Stanisława Augusta Poniatowskiego, 1862, s.41). На той час в оточенні Катерини II лише Нікіта Панін і дипломат граф Герман Карл фон Кайзерлінг підтримували ідею висунення Станіслава Понятовського кандидатом на польський престол і підтримку його на виборах. Натомість, Григорій Орлов, Александр Воронцов та Алексей Бестужев-Рюмін виступали за зважену й обережну політику щодо Речі Посполитої, що не передбачала можливості такого втручання у королівську елекцію. Вже з осені 1762 р. Катерина II періодично писала С. Понятовському, що хоче бачити його на троні Речі Посполитої (Pamiętniki Stanisława Augusta Poniatowskiego, 1862, s.73). На думку Бориса Стегнія, першим цю ідею висловив у листуванні з Катериною II англійський дипломат Чарльз Вільямс, у свиті якого 23-річний Понятовський і потрапив до Петербурга в 1755 р. (Стегний, 2002, с.91–93).

На початку 1763 р. стало відомо про важку хворобу саксонського курфюрста та польського короля Августа III (Лупанова, 2008, с.985). З огляду на це, Катерина II у колі радників запропонувала інспірувати та підтримати конфедерацію польської шляхти, щоб посадити на трон Речі Посполитої маріонеткового монарха. Але, зважив-

² Селяни, старовіри та дезертири часто тікали до Речі Посполитої, щоб уникнути репресій та в пошуках легшого життя. Навіть занархізована Річ Посполита притягала пригноблених (Jasienica, 1995, s.195)

³ Фрідріх II вирішив сприяти обранню на польський престол П'яста замість представника саксонської династії, яка була його суперником на німецьких землях (Дейвіс, 2008, с.429).

ши на аргументи Нікіти Паніна, відмовилась від такої ідеї, остерігаючись реакції європейських держав (надання військової та матеріальної допомоги суперникам у Речі Посполитій або й війни) (Стегний, 2002, с.101).

У рескрипті російському послу у Варшаві Герману Карлу фон Кейзерлінгу давалось таке завдання: “Теперішній король через свою старість та переживання не житиме довго. Тож, маєте у розмовах з місцевими магнатами, особливо з прихильними до нас, майстерно цікавитись, хто, на їхню думку, у випадку смерті нинішнього короля міг би стати його наступником. На їхні міркування чекатимемо у ваших донесеннях” (Сборник, 48, 1885, с.60).

З цього можна зробити висновок, що Катерина II все ж вирішила краще спланувати свою стратегію та, перш ніж вдаватись до активних дій, прозондувати політичні настрої шляхти і заручитися підтримкою в Європі. Про це ж свідчить і одна з таємних статей, дописана російською стороною у проєкті трактату про оборонний союз з Великобританією⁴. У ній йдеться про те, щоб у випадку смерті польського короля обидві держави спрямували свої зусилля на те, щоб посадити на престол кандидата, вибір якого був би “вигідний їх взаємним інтересам”, а не Бурбонам. Також англійці повинні були тримати в Речі Посполитій “велику суму грошей”, а у випадку військового втручання Російської імперії для підтримки вигідного кандидата надати їй 500 тисяч рублів (Сборник, 12, 1873, с.121–122). Ця стаття була внесена в серпні 1763 р., відтак, можна стверджувати, що на той час Катерина II вирішила знайти союзників в Європі для втілення польських планів. Очевидно, вже тоді було вирішено діяти методом підкупу, і лише в крайній ситуації допускалося пряме військове втручання.

6 жовтня 1763 р., відразу ж після смерті Августа III (5 жовтня), в Санкт-Петербурзі відбулась конференція, в якій брали участь радники Катерини II та дипломати Алексей Бестужев-Рюмін, Іван Неплюєв, Нікіта Панін, Григорій Орлов, Александр Голіцин, Адам Олсуфьев, Захарій Чернишов. Ними було прийнято рішення сприяти обранню нового короля з П'ястів – конкретного імені не називалось, але очевидно, що мались на увазі кандидатури Станіслава Понятовського та Адама Чарторийського. В протоколі наради зазначалося, що варто сприяти обранню на престол “людини, яка б завдячувала своїм сходженням на престол лише Росії, їй би була зобов'язана, від неї залежна та віддана” (Сборник, 51, 1886, с.6).

Російському послу у Варшаві Кайзерлінгу було надіслано нову інструкцію з настановами діяти за ситуацією, всіляко сприяти обранню проросійського кандидата та запевняти місцеву шляхту і магнатів в дружніх намірах Катерини II і її бажанні забезпечити збереження їхніх вольностей та прав. Також Кайзерлінг мав активно зайнятись агітацією шляхти в умовний “проросійський табір”, а згодом доповісти про розклад сил та позицію різних фракцій у питанні елекції нового монарха. На допомогу Кайзерлінгу було вирішено відправити російського дипломата Ніколая Рєпніна та привести війська в бойову готовність (Сборник, 51, 1886, с.6–8).

Катерина II особисто повідомила учасників петербурзької конференції про свої контакти з Фрідріхом II та його згоду підтримати російського ставленика на польський престол. Крім того, був представлений план віце-президента військової колегії генерала Захарія Чернишова, який полягав в окупації всієї Ліфляндії, Полоцького, Вітебського та Мстиславського воєводств. Це завоювання повинно бути “прикрите

⁴ Трактат залишився проєктом і не був підписаний, оскільки Великобританія була зацікавлена лише в торгівельних питаннях, а Російська імперія намагалась нав'язати з торгівельною угодою ще й оборонний союз.

справедливістю і поєднане з розумною політикою” (Сборник, 51, 1886, с.9). Через побоювання реакції європейських держав план вирішено було відкласти на майбутнє. Варто зазначити, що ідея анексії названих територій спиралась на суто прагматичні цілі, округлення кордонів, проведення їх по річках мало сприяти безпеці та торгівлі (Каменский, 2016, с.239).

Водночас Катерина II здійснила цікавий маневр – розіслала листи європейським монархам, в яких запевняла, що не втручатиметься у вибори в Речі Посполитій і пропонувала так само поводитись усім. У листі австрійській імператриці Марії Терезії Катерина II повідомляла, що має наміри надати полякам свободу вибору нового короля, лише б іноземні інтриги не втрутились в цю справу і не змусили її прийняти рішення, протилежне її почуттям (Сборник, 51, 1886, с.12). Вона також ніби принагідно зазначала, що хотіла б бачити на престолі одного з П'ястів. Аналогічну тезу про П'ястів було озвучено в листі до Фрідріха II з посиланням на його ж пропозицію. Але тут Катерина II пішла далі – прямо написала, що воліла б бачити новим монархом саме Станіслава Понятовського (Сборник, 20, 1877, с.177), навіть наводила аргументи на користь Станіслава: начебто з усіх претендентів на польську корону він має найменше шансів досягнути її, відповідно, буде вважати себе більш зобов'язаним тим, з чийх рук отримає корону. У листі-відповіді Фрідріх II повністю погодився з тезами Катерини II і відправив у Варшаву власного посла з завданням допомагати Кайзерлінгу, а також повідомив, що написав листа султану Порти, в якому переконував його, що обрання кандидата з П'ястів і в його інтересах (Сборник, 20, 1877, с.180–181).

Катерина II в листі до Кайзерлінга вимагала схилити на її бік примаса Речі Посполитої Владислава Лубенського та відіслала на це 100 тисяч рублів (Сборник, 51, 1886, с.17). Всього ж, згідно з підрахунками російського історика Р. Юсупова, за період з 1763 по 1766 р. Російська імперія витратила на польські справи 4, 4 млн. рублів (Юсупов, 1980, с.39).

11 квітня 1764 р. в Петербурзі було укладено російсько-пруський договір, доповнений декількома секретними пунктами щодо Речі Посполитої, зокрема, погоджено запобігати змінам у конституції й узгоджено підтримку кандидатури Станіслава Понятовського на польський престол (Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами, 1883, с.1–33). Хоча Російська імперія і Пруссія вважали Станіслава Понятовського зручною особою на роль маріонетки через відсутність в нього великого авторитету серед шляхти, варто відзначити інші його риси. На той час Станіслав Понятовський мав ґрунтовну домашню освіту: володів п'ятьма мовами (польською, латиною, французькою, англійською, італійською), навчався у дипломатів, зокрема Германа Кайзерлінга, Чарльза Вільямса, брав участь у політичному житті Речі Посполитої (Augustyniak, 2008, s.840).

У ситуації, що склалась, еліта Речі Посполитої розділилася на два табори. Члени “Фамілії”⁵ були прихильниками реформ державного устрою і конфліктували із іншими магнатами, а саме з Потоцькими, Мнішеками, Браницькими та Радзивіллами, які виступали за збереження наявного устрою Речі Посполитої. В такій ситуації “Фамілія”, відчуваючи недостатність своїх сил і усвідомлюючи, що суперники мають покровителів серед європейських монархів, зокрема, Ян Клеменс Браницький в молодості служив у французькій армії та підтримував тісні контакти з французьким двором, навіть отримував платню з французької казни за політичну допомогу, вирішила заручитися підтримкою Російської імперії (Стегний, 2002, с.98). Попри це, Франція не надала

⁵ “Фамілія” – шляхетське угруповання, сформоване навколо магнатських родів Чарторийських, Понятовських, Замоїських.

жодної підтримки Яну Браницькому. Ізабель Мадаріага пояснює це тим, що Франція ще не оправилась після поразки в Семилітній війні та бездумної політики Луї XV (Мадаріага, 2002, с.308).

У цей час у Речі Посполитій готувалися до виборів монарха. 14 жовтня архієпископ Гнезненський і примас Речі Посполитої Владислав Лубенський⁶ скликав першу конференцію сенаторів, на якій було вирішено офіційно оголосити безкоролів'я та зібрати раду сенату для вирішення питань, пов'язаних з організацією виборів. 7–8 листопада у Варшаві засідала рада Сенату. Великий коронний маршалок Францішек Белінський наполягав на якнайшвидшому проведенні сеймиків, натомість, і “Фамілія”, і Великий коронний гетьман Ян Клеменс Браницький виступили за проведення Конвокаційного Сейму⁷ навесні, щоб виграти час для акумулювання сил (Носов, 2004, с.135).

Фактично єдиним суперником російського кандидата виступав коронний гетьман Ян Клеменс Браницький. Його підтримували такі впливові шляхтичі, як віленський воєвода Кароль Станіслав Радзивілл, воєвода київський Францішек Салезій Потоцький, Францішек Белінський, Єжи Август Мнішек, Юзеф Сангушко, Вацлав Жевуський. Ці магнати контролювали коронні війська, власні армії і саксонські полки, які ще залишились у Речі Посполитій після Семилітньої війни (Сулима Камінський, 2011, с.205).

У січні 1764 р. Герман Кайзерлінг повідомив у Петербург про перехід Владислава Лубенського на російський бік. На сеймиках, які відбулися 6–8 лютого 1764 р., сили обох шляхетських таборів розділилися приблизно порівну (Носов, 2004, с.142).

29 березня 1764 р. Російська імперія ввела війська в Річ Посполиту. Формальна причина цього кроку – забезпечення охорони своїх складів зі зброєю. Для легальності введення ще більшої кількості російських військ потрібно було проголосити конфедерацію⁸. “Фамілія” як частина шляхти не могла офіційно просити про допомогу іноземного двору, натомість, конфедерація таке право мала. Тож віленський єпископ Ігнаці Якуб Масальський скликав конфедерацію, маршалком був проголошений Міхал Бжостовський (Schmitt, 1867, s.222). В результаті цих дій “Фамілія” могла легально заручитися підтримкою Російської імперії. Показовий факт: 20 квітня 1764 р. 26 польсько-литовських магнатів підписали лист-подяку до Катерини II, яка прислала війська для захисту їхніх свобод (Мадаріага, 2002, с.310).

7 травня 1764 р. відбувся конвокаційний сейм, на якому “партія Браницького” зазнала поразки. Адам Малаховський, тогочасний маршалок сейму, покинув його, намагаючись таким чином зірвати роботу, але прихильники “Фамілії”, незважаючи на це, обрали новим маршалком Адама Чарторийського, а коронним гетьманом – Вацлава Жевуського і продовжили роботу. За даними, наведеними Борисом Носовим, на знак протесту роботу сейму покинуло 27 із 60 сенаторів та 60 із 191 послів (Носов, 2004, с.154).

Російські війська завдали удару по військах Кароля Станіслава Радзивілла та Яна Клеменса Браницького, які після цього емігрували до Саксонії та Угорщини відповідно. Також були придушені локальні спроби спротиву прихильників Браницького у Галичі та Кам'янці-Подільському (Носов, 2004, с.156).

У ході елекції залишилося дотриматися формальностей. В липні відбулись елекційні сеймики, які приєдналися до генеральної конфедерації, а 7 вересня 1764 р. – елекційний сейм, де Станіслава Понятовського обрали королем Речі Посполитої. За нього

⁶ У період безкоролів'я саме примас був очільником держави.

⁷ Конвокаційний сейм скликався для визначення умов, місця і дати проведення Елекційного сейму.

⁸ Конфедерація – законний тимчасовий союз шляхти у Речі Посполитій, як правило, створений з метою оборони шляхетських вольностей. Рішення на конфедерації не вимагають дотримання принципів *liberum veto*.

проголосувало понад 5,5 тис. осіб (Schmitt, 1867, s.296). З цього приводу цікавим є особистий лист Катерини II до графа Н. Рєпніна. В ньому імператриця вітала Н. Рєпніна з вдалим кроками, просила продовжувати діяти щодо фінансових потреб методами покійного посла Кайзерлінга (граф помер у вересні 1764 р), доповідати безпосередньо їй, а не через колегію іноземних справ, а також доручала передати Станіславу Понятовському “100 тисяч рублів для облаштування. Хай це будуть килими російських фабрик для меблювання його двору”⁹ (Сборник, 5, 1870, с.134–136).

У ході координації дій під час елекційного процесу Катерина II не забувала наголошувати на важливих питаннях у відносинах між Річчю Посполитою і Російською імперією. Так, в інструкціях російському послу Герману Карлу фон Кайзерлінгу у Варшаві, в яких містилися вказівки стосовно просування проросійського кандидата під час виборів у Речі Посполитій, актуалізувались питання про нератифікований “Вічний мир” (Сборник. Т. 51, 1886, с.92). Інші питання, зокрема важливість демаркації кордонів і питання дисидентів, відзначала Катерина II в особистому вітальному листі Нікіті Паніну з нагоди вдалим дій на елекційному сеймі у жовтні 1764 р. (Сборник, 5, 1870, с.135).

25 листопада (на іменини Катерини II) відбувся коронаційний сейм, який фактично завершив обрання Станіслава Понятовського і відкрив нову сторінку в польській історії. Перемога Станіслава Понятовського посилила позицію Російської імперії в регіоні. Російська еліта почала ставитися до Речі Посполитої як до залежної території (Герасимов, ред., 2017, с.115). Втім, частина польсько-литовської еліти (“Фамілія”) вважала, що лише використає російські ресурси для здобуття влади, а далі зможе реалізувати власні плани реформ Речі Посполитої, що, зрештою, і стало їх фатальною помилкою.

Цікаву оцінку цій ситуації дав польський історик Єжи Міхальський, який зазначав, що обрання Станіслава Понятовського на польський престол лише відтермінувало пруські анексійні задуми, а Катерина II на 1764 р. не мала наміру руйнувати Річ Посполиту, бо потребувала союзника у боротьбі з Османською імперією (Michalski, 1980, s.446).

Варто відзначити кілька важливих моментів. Катерина II використала інститут конфедерації як інструмент легалізації перебування російських військ у Речі Посполитій. Ця ідея виявилась настільки вдалою, що Катерина II в майбутньому повторить її. Попри значний арсенал методів впливу, Російська імперія всіма силами намагалася зберегти показову легітимність виборчих процесів і для цього дотримувалась усіх символічних та формальних процедур.

Отже, зовнішньополітичні обставини елекції Станіслава Понятовського були тісно пов’язані з політичними планами та амбіціями Російської імперії і Пруссії. Вибір саме Станіслава Августа як майбутнього монарха був зумовлений прагматичними цілями, а саме авторитетом династії П’ястів, а також прагненням іноземних держав посадити на польський трон залежну, неавторитетну людину, яка б усім була зобов’язана Катерині II. Для втілення цих планів російська імператриця діяла різними методами: російські дипломати моніторили настрої еліти Речі Посполитої, проводили агітацію серед неї. Це поєднувалось із підкупом окремих політиків і більш агресивними методами (введенням військ, демонстрацією сили та тиском на шляхту). На зовнішньополітичній арені Катерина II, скоординувавши дії з Фрідріхом II, зробила спробу заручитися підтримкою англійського монарха та забезпечила невтручання Порту й інших європейських держав в елекцію короля Речі Посполитої.

⁹ Monsieur le Prince Repnin C’est avec beaucoup de satisfaction que j’ai appris l’heureuse et unanime élection du nouveau Roi de Pologne [...] je lui fais de cent milles ducats pour son arrangement, c’est comme si je lui donnais des tapisseries des fabriques de Russie pour meubler son palais.

Список послань

Вульпиус, Р., 2010. Вестернизация России и формирование российской цивилизаторской миссии в XVIII веке. В: Р. Вульпиус та А. Миллер, ред. *Imperium inter pares: Роль трансферов в истории Российской империи (1700–1917)*. Москва: Новое литературное обозрение.

Герасимов, И., ред. 2017. *Новая имперская история Северной Евразии. Ч. 2*. Казань: Ab Imperio.

Дейвіс, Н., 2008. *Боже ігрище: Історія Польщі*. Київ: Основи.

Каменский, А. Б., 2016. “Отторженная возвратих”: Разделы Польши и концепция собирания русских земель. *Труды по россиеведению*, 6, с.220–262.

Коршунова, Н., 2003. Участие России в разделах Польши: политическая игра или геополитическая необходимость? *Вестник Челябинского государственного университета*, 2, с.37–42.

Лупанова, М., 2008. Польский вопрос в политике Екатерины II в начале её царствования. *Известия Самарского научного центра РАН*, 10 (4), с.983–988.

Мадариага, И., 2002. *Россия в эпоху Екатерины Великой*. Москва: Новое литературное обозрение.

Мартенс, Ф., 1883. *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Т. 6. Трактаты с Германиею*. Санкт Петербург: Типография Министерства Путей Сообщения, с.1–33.

Никифоров, Л. А. та Штранге, М. М., 1967. Внешняя политика России во второй половине XVIII в. В: Л.Г. Бескровный, ред. *История СССР с древнейших времен до наших дней. Серия 1. С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. Т. 3. Превращение России в единую державу. Народные движения XVII–XVIII вв.* Москва: Наука, с.501–552.

Носов, Б., 2000. Представление о Польше в правящих кругах России в 60-е гг. XVIII в., накануне первого раздела Речи Посполитой. В: В. А. Хорев, ред. *Поляки и русские в глазах друг друга*. Москва: Индрик, с.72–83.

Носов, Б., 2004. *Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756–1768 гг.* Москва: Индрик.

Санин, Г. А., 1998. Разделы Речи Посполитой. В: А.Н. Сахаров, ред. *История внешней политики России. XVIII век (От Северной войны до войн против Наполеона)*. Москва: Международные отношения, с.168–198.

Сборник императорского русского исторического общества, 20, 1877; 48, 1885; 5, 1870; 51, 1886; 7, 1871.

Соловьев, С. М., 2003. *История падения Польши*. Москва: АСТ.

Стегний, П. В., 2002. *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772, 1793, 1795*. Москва: Международные отношения.

Сулима Камінський, А., 2011. *Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їх держава, суспільство, культура*. Київ: Наш Час.

Юсупов, Р. Р., 1980. Польский вопрос в политике России накануне русско-турецкой войны 1768–1774 гг. *Вестник Московского университета*, Серия 8, № 3, с.35–45.

Augustyniak, U., 2008. *Historia Polski 1572–1795*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Jasienica, P., 1985. *Rzeczpospolita Obojga Narodów. Część 3: Dzieje agonii*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Ключowski, J., 2000. *Historia Europy Środkowo-Wschodniej. T. 2*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.

Korzon, T., 1897. *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, 1764–1794, badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego. T. 4.* Warszawa: Księgarnia T. Paprockiego i Spółki.

Kowalski, W., 2014. *Królewska kariera przez łóżko. Ostatni król Polski zdobył tron dzięki płomiennemu romansowi.* [online] Доступно: <<http://natemat.pl/125275,tak-kiedys-robilo-sie-kariere-plomienny-romans-ktory-wyniosl-polaka-na-tron>> [Дата звернення 1 лютого 2017].

Lukowski, J., 1985. Towards Partition: Polish Magnates and Russian Intervention in Poland During the Early Reign of Stanisław August Poniatowski. *The Historical Journal*, 28, pp. 557–574.

Michalski, J., 1980. Stanisław August Poniatowski. B: A. Garlicki, red. *Poczet królów i książąt polskich.* Warszawa: Czytelnik, s.444–454.

Ransel, D. and Shallcross, B. 2005. Russian Identity in Its Encounter with Poland In: D. L. Ransel and B. Shallcross, eds. *Polish encounters, Russian identity.* Bloomington: Indiana University Press, pp.1–19.

Rolnik, D., 2009. *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiętnikach polskich.* Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Schmitt, H., 1867. *Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego T. 1.* Lwów: Drukarnia Narodowa W. Manieckiego.

Topolski, J., 2015. *Historia Polski.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Żupański, J. K., 1862. *Pamiętniki Stanisława Augusta Poniatowskiego Króla Polskiego i jego korespondencye z cesarzową Katarzyną II.* Poznań: Księgarnia J. K. Żupańskiego.

References

Augustyniak, U., 2008. *The history of Poland 1572–1795.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. (In Polish).

Collection of the Imperial Russian Historical Society, 20, 1877; 48, 1885; 5, 1870; 51, 1886; 7, 1871. (In Russian).

Davies, N., 2008. *God's Playground. A History of Poland.* Kyiv: Osnovy. (In Ukrainian).

Gerasimov, I., 2017. *A New Imperial History of Northern Eurasia. Vol. 2.* Kazan: Ab Imperio. (In Russian).

Jasienica, P., 1985. *Polish-Lithuanian Commonwealth. History of agony.* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. (In Polish).

Kamenskii, A., B., 2016. The Partitions of Poland and concept of the collecting of Russian lands. *Trudy po rossievedenyu*, 6, pp.220–262. (In Russian).

Kaminski, A., 2011. *The History of the Commonwealth.* Kyiv: Nash chas. (In Ukrainian).

Kloczowski, J., 2000. *History of Central and Eastern Europe. Vol. 2.* Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. (In Polish).

Korzon, T., 1897. *The Internal History of Poland in the Reign of Stanisław August. Vol. 4.* Warszawa: Księgarnia T. Paprockiego i Spółki. (In Polish).

Korshunova, N., 2003. Russia's participation in the partitions of Poland: political game or geopolitical necessity? *Bulletin of Chelyabinsk State University*, 2, pp.37–42.

Kowalski, W., 2014. *He slept his way to the top. The last king of Poland got the throne thanks to a fiery romance.* [online] Available at: <<http://natemat.pl/125275,tak-kiedys-robilo-sie-kariere-plomienny-romans-ktory-wyniosl-polaka-na-tron>> [Accessed 1 February 2017]. (In Polish).

Lukowski, J., 1985. Towards Partition: Polish Magnates and Russian Intervention in Poland During the Early Reign of Stanisław August Poniatowski. *The Historical Journal*, 28, pp.557–574. (In English).

Lupanova, M., 2008. The Polish question in the policy of Catherine The Great at the beginning of her reign. *Izvestiia Samarskogo nauchnogo tsentra RAN*, 10 (4), s.983–988. (In Russian).

Madariaga, I., 2002. *Russia in the Age of Catherine the Great*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. (In Russian).

Martens, F., 1883. *Collection of Treaties and Conventions Concluded by Russia with Foreign Powers. Volume 3. Tracts with Austria*. Sankt Peterburh: Tipografyia Mynysterstva Putej Soobshhenyya. s.1–33. (In Russian).

Michalski, J., 1980. Stanisław August Poniatowski. B: A. Garlicki, red. *Community of Polish kings and dukes*. Warszawa: Czytelnik, pp.444–454. (In Polish).

Nikiforov, L. A. and Shtrange, M. M., 1967. The foreign policy of Russia in the second half of the 18th century. In: L.G. Beskrovnyy, red. *History of the USSR from ancient times to our days. Series 1. From ancient times to the Great October Socialist Revolution. Volume 3. The transformation of Russia into a single state. People's movements of the XVII–XVIII centuries*. Moskva: Nauka, pp.501–552. (In Russian).

Nosov, B., 2000. The images of Poland in the ruling circles of Russia in the 60 years XVIII c. V: V. A. Xorev, red. *Poliaki i russkie v glazakh drug druga*. Moskva: Indrik, s.72–83. (In Russian).

Nosov, B., 2004. Establishment of Russian supremacy over Rzeczpospolita. 1756–1768. Moskva: Indrik. (In Russian).

Ransel, D. and Shallcross, B., 2005. Russian Identity in Its Encounter with Poland In: D. L. Ransel and B. Shallcross, eds. *Polish encounters, Russian identity*. Bloomington: Indiana University Press, pp.1–19. (In English).

Rolnik, D., 2009. *Portrait of the gentry in the reign of Stanisław August Poniatowski, the epoch of crisis, restoration and fall of the Republic in Polish diaries*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego. (In Polish).

Sanyin, H. A., 1998. The Partitions of Poland V: A.N. Saxarov, red. *History of Russia's foreign policy. XVIII c*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia, pp.168–198. (In Russian).

Schmitt, H., 1867. *History of the reign of Stanisław August Poniatowski*, 1. Lwow: Drukarnia Narodowa W. Manieckiego. (In Polish).

Solovyov, S., 2003. *History of Poland's Downfall*. Moskva: ACT. (In Russian).

Stegniy, P., V., 2002. Partitions of Poland and Diplomacy of Catherine II. 1772, 1793, 1795. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia. (In Russian).

Topolski, J., 2015. *The history of Poland*. Poznan: Wydawnictwo Poznanskie. (In Polish).

Vulpus, R. 2010. The Westernization of Russia and the Formation of a Russian Civilizing Mission in the 18th Century V: R. Vulpus ta A. Miller, red. *Imperium inter pares: Reflections on Interimperial Transfers in the Russian Empire (1700–1917)*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. (In Russian).

Zupanski, J. K., 1862. *Memoirs of Stanisław August Poniatowski, King of Poland and his correspondence with Catherine II*. Poznan: Ksiegarnia J. K. Zupanskiego. (In Polish).

Yusupov, R. R., 1980. The Polish question in Russian politics on the eve of the Russo-Turkish war of 1768–1774. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 8 (3), pp.35–45 (In Russian).

**ROYAL ELECTIONS IN 1764 IN THE POLISH–LITHUANIAN
COMMONWEALTH: FOREIGN POLICY ASPECTS****Volodymyr BOIKO**

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000
Chair of history of Central and Eastern Europe
e-mail: boiko.volodymyr.g@gmail.com*

Abstract

Background: The article considers the royal election of Stanislaw Poniatowski and Russian influence on it. The election marked the beginning of the processes that led to the Commonwealth's loss of autonomy in the international affairs. The simplistic or stereotypical representation of Russia's role in the royal election of 1764 can often be found in the contemporary historiography. The reasons of appointing Stanislaw August as a Russian protege to be the head of the Commonwealth are frequently mythologized. In particular, it is often noted that Stanislaw August was chosen as a favorable candidate by the Russian elite groups only because he was Catherine II's favorite. But this approach does not take into account the other factors. Focusing on Russian historical sources can show us the position of the Russian Empire before and during the election. The specific character of the sources and their belonging to the so-called "behind-the-scenes documents" make them very important for the investigation of Russian methods of the foreign policy. Concentration exclusively on the analysis of the Russian documents in the study of the described problem allows to fully understand the position, plans and motives of the Russian Empire. The researchers have indirectly discussed the methods and tools which were used by the Russian Empire while meddling in the elections. These methods and tools have been also analyzed in the research with a vaster subject of study. Therefore, it makes sense to allocate and examine the methods and tools of the Russian influence more clearly, as well as make an objective assessment of them.

Purpose: basing on the Russian historical sources, to investigate the policy of the Russian Empire regarding the Commonwealth, particularly the intentions, methods and instruments of the Russian interference in the royal election of 1764.

Results: I would like to point out that the Russian Empire played a key role in the process of electing Stanislaw August as a monarch of the Commonwealth. "Familia" was in disagreement with the pro-Saxon nobility and had an ambition to gain more power within the Polish-Lithuanian Commonwealth. Catherine II also tried to make the king her own puppet on the Polish throne. The methods, tools and purposes of Russian policy regarding the Commonwealth during the royal election of 1764 have been researched and classified. The historical sources of the Collection of the Imperial Russian Historical Society have been analyzed from the point of view of the informational value.

Key words: Stanislaw August, election, Russian Empire, Commonwealth, Catherine II.